

พุทธบูรณาการการสอนในชั้นเรียนตามหลักกัลยาณมิตร

The Buddha's Teachings Methods in Classroom to Kalayanamitta Dhammas

พระมหาอุดร อุตฺตโร (มากดี)¹
Phramaha Udorn Uttaro (Makdee)
ทำวิจัยเมื่อ พ.ศ. 2558

บทคัดย่อ

การสอนในทางพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่สามารถนำมาบูรณาการในการสอนได้ทุกระดับชั้นเรียน โดยเฉพาะในชั้นเรียนระดับการศึกษาขั้นต้นๆ เด็กจะได้เรียนรู้วิธีการตั้งแต่เริ่มต้น จะเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ต่อไป และได้พัฒนาต่อยอดระบบการเรียนรู้ ฝึกฝน จนเกิดความชำนาญ จากการเรียนรู้ทางกาย และพัฒนาการเรียนรู้ทางปัญญา ความรู้ที่เป็นพื้นฐานความรู้นั้นซึ่งเริ่มต้นจากมีผู้แนะนำ ชี้ทางในสิ่งที่ถูก หรือ กัลยาณมิตร เป็นผู้หวังดีที่จะให้เกิดการพัฒนาไปในทางที่ดี ด้วยเหตุที่คุณลักษณะของกัลยาณมิตรประกอบด้วย ต้องเป็นผู้น่ารัก น่าเคารพ น่าเจริญใจ น่ายกย่องในฐานะผู้ทรงคุณ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ อดทนต่อ ถ้อยคำ แกล้งเรื่องเล็กน้อยได้ ไม่ชักนำในเรื่องเหลวไหล เพราะฉะนั้น กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยสำคัญต่อผู้เรียนในการมีความรู้ วิธีคิด และการปฏิบัติที่ถูกตามหลักการ กฎเกณฑ์ ทฤษฎี ของสัมมาทิฐิ ความคิดรวบยอดที่ถูก หรือ มโนทัศน์ มโนคติ และความคิดรวบยอดเหล่านี้จะนำไปใช้ในการตรึงตรองในกระบวนการคิดพิจารณาความสัมพันธ์ของเหตุและผล

คำสำคัญ : 1. พุทธบูรณาการ 2. การสอนในชั้นเรียน 3. กัลยาณมิตร

Abstract

Teaching in Buddhism can be applied to teach in a classroom of all levels, especially in the basic education classrooms. Children have learned the basic methods from the early ages which can be basis for the next higher stages of learning. They can develop their learning systems by training until becoming skilful by means of physical learning and cognitive learning development. Knowledge as the basis of learning is from advisors directing to a good way called Kalayanamitta who are well-wishers in developing to the good way. The characteristics of Kalayanamitta consisted of lovely, respectful, cheerful, and honorable persons who know how

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์

to give a reason, know how to explain, have endurance with scoffing, talk some matters in-depth detail, not guiding to worthless way. Therefore, Kalayanamitta who is a main factor for learners in terms of right learning, thinking, and practicing according to the principle, rule, and theory of the right view concept or worldview. This concept is applied to contemplate according to the reasoning processes of cause and effect.

Keywords: 1. Buddha's teaching method 2. Classroom teaching 3. Kalayanamitta

1. บทนำ

การจัดการศึกษา จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของคน ในการเตรียมความพร้อมที่จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง พระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545, หน้า 8) ได้กล่าวถึงความสำคัญและแนวทางของการจัดการศึกษาในหมวด 4 มาตรา 22 ไว้ว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียน พัฒนามาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ และมาตรา 4 (2) ระบุให้จัดการเรียนรู้ต้องเป็น การเรียนรู้ที่ยึดทักษะกระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้ไปใช้เพื่อป้องกัน และแก้ไขปัญหาสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ, 2540) ที่เสนอว่าการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนา คนต้องเป็นการศึกษาที่มีคุณภาพ เพื่อให้ศักยภาพที่มี อยู่ในตัวคนได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ ทำให้เป็นคนที่มีจิตวิเคราะห ์ รู้จักแก้ปัญหา มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รู้จัก เรียนรู้ด้วยตนเอง สามารถปรับตัวให้ ทนกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีจริยธรรม คุณธรรม รู้จักฟุ้งตนเอง และ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุขด้วยสภาพการศึกษาในปัจจุบันซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ได้นำหลัก ปรัชญาทางพุทธศาสนามาใช้ การนำหลักธรรมและปรัชญาทางพุทธศาสนาใช้ในกระบวนการเรียนการสอนจะ ก่อให้เกิดผลต่อผู้เรียนให้กลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีหลักการสำคัญ คือ หลักของเหตุและผล สิ่งต่างๆ ในโลกนี้เกิดขึ้นจากเหตุและ ส่องผลให้เกิดเป็นสิ่งที่ต่างๆ ที่มีอยู่และเป็นอยู่ดังที่พวกเราได้สัมผัสกันโดยทั่วหน้า การนำหลักพุทธศาสนามาใช้ สำหรับมนุษย์เราในการพัฒนาและอบรมสั่งสอนให้เกิดมรรคผลตามจุดประสงค์และเป้าหมายนั้นๆ มีความเป็นไปได้สูงมากเพราะเป็นการนำเหตุและผลมาใช้ในการพัฒนากระบวนการ หลักธรรมของพระพุทธองค์สอนให้เป็นคนมี เหตุผล มีความเชื่อที่ประกอบ ด้วยเหตุผล หลักคำสอนของพระพุทธองค์จึงอยู่บนหลักของเหตุและผล ปัญหาใดๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ การปกครอง สังคมตลอดจนปัญหาการศึกษา สามารถแก้ไข ได้ด้วยหลัก คำสอนและวิธีสอนของพระพุทธองค์พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหามนุษย์โดยมนุษย์ของ ที่ตรงตัวเหตุปัจจัย ไม่ได้จำกัดจำเพาะ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2546, หน้า 36) กล่าวว่าการนำพุทธวิธีการสอนตามหลัก กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นวิธีการแห่งปัญญา และการแก้ไขปัญหามาประยุกต ์ใช้ในการจัดการเรียน การสอนในชั้นเรียนเป็นการพัฒนากระบวนการคิดให้กับนักเรียนและฝึกให้นักเรียนรู้จักคิด มีระเบียบขั้นตอนใน การคิด รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล และรู้จักตัดสินใจอย่างฉลาด

2. พุทธบูรณาการการสอน

พุทธบูรณาการ เป็นวิธีการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสอนพุทธบริษัทมีพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งทรงได้รับยกย่องพระนามว่า “สตุถา เทวมนุสสาน” (ม.ม. (บาลี) (12/95/67) ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย โดยจำแนกพุทธวิธีการสอนไว้ 4 ประการ คือ 1) หลักการสอน 2) ลีลาการสอน 3) วิธีการสอน และ 4) เทคนิคการสอน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

หลักการสอนของพระพุทธเจ้า การสอนแต่ละครั้งนั้น พระองค์ทรงคำนึงถึงหลักการ 3 ประการ ได้แก่

1) เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอนเนื้อหาที่จะสอนนั้นมีความจำเป็น จะต้องเลือกให้ตรงกับลักษณะนิสัยและมุ่งเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนโดยตรง ซึ่งเรื่องของเนื้อหาที่สอนนี้พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ 6 หลัก คือ (1) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก (2) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และมีความต่อเนื่องกัน (3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็น ได้ฟังเอง (4) สอนให้ตรงเนื้อหา ไม่ออกนอกเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา (5) สอนอย่างมีเหตุผล ตามความเป็นจริงได้ (6) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจ(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, 2549, หน้า 32).

2) เกี่ยวข้องกับตัวผู้เรียน ต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล พระพุทธองค์ทรงจำแนกบุคคลไว้ 4 ประเภท คือ (1) อุกมฤตัญญู บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน (2) วิปจิตัญญู บุคคลผู้สามารถเข้าใจได้ (3) ไนยยะ บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยกเยื้องให้เข้าใจได้ต่อไป (4) ปทปรมะ บุคคลผู้แก้ปัญหา(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า 36-37)

3) เกี่ยวข้องกับตัวการสอน โน้มน้าวจิตใจให้ผู้เรียนอยากติดตาม อยากรู้อยากเห็น ที่เรียกว่า การนำเข้าสู่บทเรียน ผู้สอนจะต้องทำตัวให้เป็นกัลยาณมิตรอย่างดีกับผู้เรียนเพราะถือว่าการให้เกียรติซึ่งกันและกัน และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันด้วย

2. ลีลาการสอน

ลีลาการสอนการสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีองค์ประกอบที่เป็น คุณลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

1) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา

2) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติ หรือห้าทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

3) สมุตเตชนา ระวังให้อาจหาญกลัวกลัว คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน ไม่กลัวเหนื่อยไม่กลัวยาก

4) สัมปหังสนา ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ ชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป (เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.)

3. วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีหลายประการและมีความเหมาะสมกับผู้ฟังหรือผู้สนทนาด้วยมีอยู่ 5 ประการ ได้แก่ 1) เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต 2) เวลาเย็นทรงแสดงธรรม 3) เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ

4) เทียงคันทรงตอบปัญหาเทวดา 5) ไกล่สว่างทรงตรวจพิจารณาเวไนยสัตว์ที่พระองค์ควรเสด็จไปโปรดหรือไม่ มีอะไร เป็นเหตุปัจจัย และสามารถเข้าถึงธรรมที่พระองค์แสดงได้หรือไม่

4. เทคนิคการสอน

เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า มีดังนี้ 1) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ 2) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา การสอนแบบนี้จะใช้อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม 3) การใช้อุปกรณ์การสอน การสอนแบบนี้แม้ครั้งพุทธกาลจะไม่มีสื่อการสอนที่หลากหลายอย่างปัจจุบันแต่พระองค์ทรงนำเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว 4) การทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดในทางจริยธรรม เช่น พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจเป็นประจำวันถือว่าเป็นพระจริยาวัตรอันดีงาม (วคิน อินทสระ, 2524), หน้า 1.)

สรุปได้ว่า พุทธวิธีการสอนตามหลักการสอนของพระพุทธเจ้านั้น สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแบบอย่างที่ดีได้ แต่สิ่งจำเป็นของการนำมาใช้ก็ต้องมีความสุขุมรอบคอบ จึงจะสามารถก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้า และปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาได้ การสร้างแรงจูงใจให้เกิดความพร้อมในการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนควรให้ความสนใจศึกษา เพื่อผลสำเร็จในการสอน โดยเฉพาะในการนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ต้องเข้าสู่จิตวิญญาณของสังคม เพื่อพัฒนาแก้ปัญหาไปโดยความพื้นฐานของความเป็นไทย

3. การสอนในชั้นเรียน

การสอนเป็นงานหลักของครู ซึ่งปัจจุบันถือว่าครูเป็นวิชาชีพชั้นสูง ที่บุคคลในวิชาชีพนี้ ต้องได้รับการศึกษาอบรมมาโดยเฉพาะเพื่อให้มีความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติหน้าที่ สามารถเลือกศึกษาอบรมมาโดยเฉพาะเพื่อให้มีความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติหน้าที่ สามารถเลือกวิธีปฏิบัติงานที่เหมาะสม เพื่อช่วยให้นักเรียนมีความรู้ ทักษะ และเจตคติ ครูต้องมีการฝึกฝนด้านการสอนอยู่เสมอเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ในการทำงาน เช่นเดียวกับวิชาชีพชั้นสูงอื่นๆ และต้องมีมาตรฐานของวิชาชีพ การที่ครูสามารถปฏิบัติงานการสอนได้ดีขึ้นอยู่กับความสามารถ ในการผสมผสานศาสตร์ว่าด้วยการสอนกับศิลปะของการสอนเข้าด้วยกันเพื่อให้เกิดประสิทธิผลของการสอนสูงสุด

ปัจจุบันนี้เวลาสอนหนังสือ จะเห็นสีหน้าแวต่านักเรียนที่รู้สึกเบื่อหน่ายกับการเรียน เหมือนกับว่าถูกบังคับให้มาเรียน ไม่ได้มาเรียนด้วยความตั้งใจและสมัครใจ และนักเรียนจะดีใจทุกครั้งที่ได้ยินเสียงกริ่ง แสดงว่าหมดเวลาเรียน เหมือนมันเป็นเสียงสวรรค์ เรามักจะพูดกับนักเรียนเสมอว่า การเรียนหนังสือเป็นหน้าที่อย่างหนึ่ง ทุกคนมีหน้าที่เรียนถึงแม้ว่าจะอยากเรียนหรือไม่อยากเรียนก็ตาม คำว่าหน้าที่ หมายถึง สิ่งที่จะต้องทำ เป็นความรับผิดชอบอย่างหนึ่ง นักเรียนมีหน้าที่เรียน ครูมีหน้าที่สอน ดังนั้น เราควรมีทำหน้าที่ของกันและกัน เราเป็นครูต้องคิดหาวิธีการทำอย่างไรให้นักเรียนเรียนรู้อย่างมีความสุข ครูไม่ควรคิดว่าการเรียนการสอนเป็นหน้าที่เท่านั้น ควรสอนด้วยใจ ให้ความรักความเมตตากับศิษย์มากกว่านี้ เราคิดว่าเราควรเปลี่ยนกลยุทธ์การสอนใหม่ “เราไม่ควรเป็นครูด้วยหน้าที่แต่เราควรเป็นครูด้วยใจ”

ปัญหาการจัดการเรียนการสอนที่พบมากที่สุด ได้แก่ ไม่มีเวลาเตรียมการสอน ผู้เรียนไม่มีความพร้อม ไม่ตรงต่อเวลา พื้นฐานไม่ดี อุปกรณ์การสอนประจำห้องเรียนไม่เพียงพอ จำนวนผู้ในชั้นเรียนมากเกินไป ส่วนด้านผู้สอนอาจารย์ขาดเทคนิคการสอน ขาดกิจกรรมการปฏิบัติ เน้นการบรรยายมากเกินไป อธิบายไม่ชัดเจน ไม่มีการ

วัดและประเมินผลเป็นระยะ วัดและประเมินผลความจำมากกว่าการนำไปใช้และข้อสอบยากเกินไป (วิจิต สุรัตน์เรืองชัย และคณะ, หน้า 116) นอกจากนี้ด้านครอบครัวของนักเรียนเองก็มีส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง และด้านบุคลากรเราไม่สามารถที่จะดึงดูดคนดี คนเก่งให้เข้ามาเป็นครูได้ จึงทำให้ไม่สามารถที่จะกอบกู้ บูรณาการทางการศึกษาได้ ในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในทางกลับกันเด็กๆ อยากให้คุณครูรักและเข้าใจพวกเขามากขึ้นไม่ดูพวกเขาและไม่ทำโทษพวกเขา มีเทคนิคการสอนที่สนุกและอยากมีสภาพห้องเรียนที่พวกเขาเรียกว่าห้องเรียนในฝันเป็นห้องเรียนที่มีแต่ความสุขในการเรียนรู้ ซึ่งสิ่งที่เป็นอุปสรรคของการศึกษา ที่ทำให้เกิดการไม่ได้รับความสำเร็จเท่าที่ควร (พระสมุห์ สมรวัย จิรญาโณ (นาคาฉวี), 2560)

รูปแบบการสอนแบบบูรณาการที่ประยุกต์ใช้เพื่อนำมาใช้สำหรับการเรียนการสอนในชั้นเรียนนั้น คือการนำความรู้ความเข้าใจในสาระการเรียนรู้ต่างๆ เชื่อมโยงกับหลักพุทธธรรม หลักกัลยาณมิตร มาเป็นแนวทางเพื่อส่งเสริมให้นักเรียน มุ่งศึกษาแสวงหาความรู้อย่างเป็นองค์รวม โดยผู้สอนมีรูปแบบการเรียนการสอนในชั้นเรียนที่เป็นกัลยาณมิตร เอื้อในการพัฒนานักเรียนอย่างรอบด้านที่เป็นการจัดการเรียนการสอนตามแนวพุทธมาประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอน ที่จะนำไปสู่การเรียนการสอนให้เกิดผลมากที่สุดผู้สอนจึงควรคำนึงถึงองค์ประกอบต่อผู้เรียน

1. ผู้สอนควรมีสำรวมประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนได้ใช้กระบวนการสืบเสาะแสวงหา ความรู้ที่ค้นพบด้วยตนเองมากนักน้อยเพียงใด การค้นพบความรู้ด้วยตนเอง
2. ผู้สอนควรใช้ในการบูรณาการ ซึ่งเป็นการนำกระบวนการที่ต่อเนื่องขั้นตอนการสำรวจ ประสบการณ์การเรียนการสอนของผู้เรียนรู้อันรวมไปถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมจะทำให้เกิดการเรียนการสอนรู้อย่างที่แท้จริงเป็นการบูรณาการความรู้ใหม่เข้ากับความรู้เดิม
3. ผู้สอนควรจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจ และความถนัดของเรียนแต่ละคน โดยมีความเชื่อว่าผู้เรียนทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองให้สูงสุดตามศักยภาพ
4. ผู้สอนต้องคอยเป็นผู้เอื้ออำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ เมื่อผู้เรียนผ่านกระบวนการเรียนรู้และผู้เรียนควรจะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากความไม่รู้เป็นรู้และรู้จริงจากทำไม่ได้ทำไม่เป็นเปลี่ยนมาเป็นทำได้ทำเป็น จากไม่ชอบเปลี่ยนมาเป็นชอบ
5. ผู้สอนต้องยึดหลักที่ว่า การจัดการเรียนการสอนที่ดีจะต้องมีกิจกรรมที่สามารถพัฒนาศักยภาพทุกด้าน คือ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์และสังคม ครูต้องมองผู้เรียนว่ามีภูมิรู้และภูมิธรรมอยู่ในระดับหนึ่ง ครูจะใช้หลักการของศาสตร์ที่สอนเท่าที่จำเป็นให้เพียงวิธีการเรียนรู้แต่ต้องพยายามส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จากการปฏิบัติของตนเองให้มากที่สุด หรือที่เรียกว่าจาก สมมติปัญญาและการพิจารณาตน คือผู้เรียนไปสอนและประเมินตามผลของการปฏิบัติของตน ปรับปรุงขึ้นเรื่อยๆ รู้รอบ รู้ลึก และรู้แจ้งในที่สุด
6. ผู้สอนต้องทบทวนบทบาทของตนเองใหม่ว่าตนคือผู้ที่ให้องค์คุณของมิตร 7 (อง.สตตก. (ไทย) 23/37/57.) ประการคือ 1) เป็นที่น่ารักเป็นที่น่าสนใจ 2) เป็นที่น่าเคารพ 3) เป็นที่น่ายกย่อง 4) เป็นนักพูด 5) เป็นผู้พูดอดทนต่อถ้อยคำ 6) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ 7) ไม่ชักนำไปในอวิชาน

7. ผู้สอนต้องพร้อมให้ความรัก และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์แก่ลูกศิษย์ผู้สอน จึงต้องมีบุคลิกภาพเปลี่ยนแปลงหน้าที่สอนจากผู้สอนเป็นผู้ที่ออกแบบการเรียนการสอน ให้เอื้อต่อการพัฒนาไปสู่อัจฉริยภาพ ทั้ง 7 ด้านของแต่ละคน

8. การจัดการเรียนการสอนหรือการจัดการเรียนรู้ ผู้สอนต้องเน้นและให้ความสำคัญกับผู้เรียนควบคู่ไป ตามธรรมชาติของวิชา ผู้สอนจะต้องรู้ใจนักเรียนทั้งหลักการ วิธีการเรียนการสอน และคุณธรรมที่เกิดขึ้นตาม ธรรมชาติของวิชา

9. ผู้สอนควรจัดประสบการณ์และกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อใช้คุณธรรมนำความรู้และในการบูรณา การของการเรียนการสอนเข้าสู่ผู้เรียน และทุกขั้นตอนในการจัดการเรียนการสอนของครูโดยถือว่าครูทุกคนมี หน้าที่ในการพัฒนาผู้เรียนให้ประพฤติตนตามหลักธรรม และการพัฒนาคนให้มีคุณค่าอันมีที่พึงประสงค์ฯ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2544, หน้า 220-221)

การจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียน คือ การสอนที่ใช้เทคนิคเพื่อให้เด็กได้เรียนรู้ ได้แสดงออก การอยากที่ จะเรียน เพราะแต่ละคนมีความสนใจ ความสามารถ ความถนัด และมีวิธีเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ผู้เรียนแต่ละคนจะรับความรู้ที่ถ่ายทอดได้ไม่เท่ากัน จึงทำให้ผู้เรียนบางส่วนเกิดความเบื่อหน่าย ไม่อยากเรียน และ เกิดพฤติกรรมต่างๆ ที่ครูคิดว่าเป็นปัญหา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การจัดการเรียนการสอนจึงต้องคำนึงถึงสภาพ ความเป็นจริงมากที่สุด

4. หลักกัลยาณมิตร

ความหมายของกัลยาณมิตร

ความหมายของกัลยาณมิตรตามรูปศัพท์ มาจากคำว่า “กัลยาณ” แปลว่า ดี งาม เป็นที่พอใจ ชอบ ชอบ ใฝ่หา อ่อนหวาน (กลสฺสยาณ ส.กัลยาณ.) และคำว่า “มิตร” แปลว่าคนรักกัน คนมีความเอื้อโยกัน เพื่อน มิตร (วิ. มโนติ อนุโตติ มิตรโต. สัพพกุเยหสุ มียตติ วา มิตรโต) ไว้วางใจใน ความลับ (พันตรี ป. หลงสมบุญ, 2546, หน้า 179-579)

ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอนที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จัก เลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมุ่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญาที่มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือ สนับสนุนชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิตการประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ข้อนี้เป็นองค์ประกอบ ภายนอก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2551, หน้า 65) ซึ่งบุคคลที่มีความพร้อมแห่งคุณธรรม ความดีงาม เป็นผู้ห่าง ไกลจากสิ่งอันเป็นข้าศึกในการพัฒนาศักยภาพชีวิต และตั้งตนอยู่อย่างเหมาะสมแห่ง การเคารพ รวมทั้งยังเป็นผู้ สร้างสรรค์ประโยชน์สุข และคุณธรรมความดีงามต่างๆ ให้แก่บุคคลรอบข้างด้วยความเข้าใจ จนเป็นแรงเหนี่ยวนำ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาไปสู่ประโยชน์ และความสุขในระดับต่างๆ โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน ตลอด จนถึงสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลส่งเสริมการพัฒนา ชีวิตก็เป็นดังกัลยาณมิตรด้วยเช่นกัน (ประทีป พิชทองกลาง, 2556, หน้า 22) กัลยาณมิตร คือ ธรรมอันดี ธรรมอันงามหมายถึง คุณธรรมที่ดีงาม ธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติของกัลยาณชน ธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติของกัลยาณชน ผู้ประพฤติกัลยาณธรรมเป็นปกตินอกจากจะได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณชนแล้ว ชีวิต

ของผู้ที่นิยมสงบสุข ไม่มีเวรภัย ไม่มีศัตรูโดยตรงคือ เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากดื่มสุราเมรัย และประพฤติดพรหมจรรย์คือเว้นจากกาเมฉุณธรรม โดยอ้อมได้แก่เบญจศีล เบญจธรรมซึ่งเป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้นของมนุษย์ ที่ทำให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ และทำให้มนุษย์ ต่างจากสัตว์โลกประเภทอื่น (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, 2548, หน้า 10)

นอกจากนี้กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนและบุคคลแวดล้อมที่ดี ให้ความช่วยเหลือ สนับสนุน ชักจูงชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่างในการคิดและการแสดงพฤติกรรมที่ดีงาม ถูกต้องด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน (วัลนิกา ฉลากบาง, 2548, หน้า 70)

จึงกล่าวได้ว่า กัลยาณมิตร เป็นหลักของคุณงามความดีความน่ารัก ความน่าเคารพ ความน่ายกย่อง ความรู้จักพูด อดทนต่อถ้อยคำกล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้ และไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย เน้นการฝึกฝนปฏิบัติตนจริง โดยการชี้แนะและช่วยเหลือของกัลยาณมิตร

การสอนอย่างกัลยาณมิตร

โดยที่มีคุณสมบัติซึ่งสามารถจะทำหน้าที่ได้ 5 ประการ (ที.ปา (ไทย) 11/268/213) มีดังนี้ 1) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี 2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง 3) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง 4) ส่งเสริมยกย่องความดีงาม ความสามารถให้ปรากฏ 5) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือสอนให้ใช้ความรู้ทำงานได้จริง สามารถใช้หาเลี้ยงชีพเป็นอยู่ได้

วิธีการสอนในชั้นเรียนตามหลักกัลยาณมิตร

การสอนที่ดีนั้น คือ การสอนที่ให้ความรักก่อนให้ความรู้ ครูมีหน้าที่สอนในสิ่งที่ถูกส่วนสิ่งที่ผิดนั้นเขาจะเรียนรู้เอง กลวิธีและกระบวนการสอน ขั้นตอนหรือกระบวนการต่างๆ การสอน คือ การถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์นอกจากนี้ยังเพิ่มผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอีกด้วยเป็นการสอนที่มุ่งให้เกิดการผสมผสานระหว่าง ทฤษฎีและภาคปฏิบัติโดยการใช้หลักของกัลยาณมิตรมาประกอบในการสอน ดังนี้

วิธีสอน

1) ให้ความรักก่อน ให้ความรู้ ต้องค่อยๆ ให้ความคุ้นเคย มีความอด “จะเข้าทางต้องใช้พร้าเป็นอาวุธ จะเข้าหานูชเนื้อนิ่มต้องยืมหัว” การจะสอนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จะต้องใช้สื่อหรืออุปกรณ์ช่วยพัฒนากาย การฝึกอบรมและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นการนำหลักกายภาวนามาใช้เพื่อพัฒนาการสอนให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเข้าใจกับสิ่งๆ

2) ทำจากง่ายไปหายาก ตามคำโบราณ “เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ ทำทีละอย่าง” ค่อยๆ สอนจากง่ายไปยาก พอให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับครู ก็จะคลายความวิตกกังวลเราก็เริ่มสอนเขาได้การสอน ใช้วิธีการ “พูดให้จำ ทำให้ดู ไม่ใช่ชี้แต่พูด”

3) มีความเพียรและอดทนในการสอน พอใกล้ชิดกับผู้เรียนแล้ว ผู้เรียนเขาใกล้ชิดกับครู คลายความกังวลแล้ว เพราะเขาได้ความรัก ผู้เรียนจะเข้าหาผู้สอนมากขึ้นจึงเป็นการปฏิบัติที่ได้ใจของผู้เรียน ผลของการเรียนการสอนก็จะดีตามมา เพราะเมื่อผู้เรียนเกิดความสงสัยจะกล้าที่จะซักถาม

4) สื่อการสอน อุปกรณ์คือของจริง สื่อการสอนทุกอย่าง ถ้าได้รู้ได้เห็น หรือใช้จากรูปแบบที่เป็นของจริงมาสอน ไม่ใช่ของที่อยู่ในห้อง LAB แม้แต่ห้องเรียนก็เน้นความเป็นจริง จะทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงการเรียนมากขึ้น

5) ต้องประเมินผล หลักสูตรไม่ขึ้นอยู่กับระยะเวลา แต่ขึ้นอยู่กับผลการประเมินผลว่าจะผ่านหรือไม่ผ่าน ถ้าประเมินแล้วผู้เรียนไม่ผ่าน ควรให้การอธิบาย ครูต้องกลับไปสอนให้เค้าใหม่ สะท้อนภาพหลักสูตรการเรียนของเรา..กำหนดเวลาตายตัวว่า ต้องประเมินผล “ได้ ตก” ลองถามตัวเองว่า “เรียนมาถึงปานนี้แล้วได้อะไรกันบ้าง หรือเกิดมาเพื่อเพิ่มพละเมือง” ถ้าไม่ผ่านก็กลับไปเรียนใหม่ นี่คือการประเมินผล

เทคนิคการสอน เริ่มต้นด้วยความรัก โดยครูจะทำให้ดูก่อน แล้วรอจนศิษย์สนใจอยากเข้ามาทำตาม ถ้าผู้เรียนไม่พร้อมที่จะเรียนครูก็จะอดทนและตั้งใจสอนไป จนกว่าผู้เรียนยินดีที่จะเรียนด้วย การสอนจะเป็นการฝึกให้ผู้เรียนปฏิบัติเอง โดยการทำซ้ำๆ จนเกิดความรู้ความชำนาญ และสอนจากง่ายไปหายาก วิธีการสอนที่ดีคือใช้วิธีสอนแบบตัวต่อตัว คือสอนให้เข้าถึงทุกคนด้วยความอดทน ให้พัฒนาการอย่างมีขั้นตอนตามความสามารถรายบุคคล และใกล้ชิดจนรู้จักศิษย์ของตัวเองเป็นอย่างดี โดยกล่าวว่า “ครูที่ดีต้องไม่ถือว่าตัวเองเป็นครู เพราะถ้าครูคิดว่าตัวเองเป็นครู จะทำให้มีอคติ มีอัตตา คิดว่าข้าแน่ ข้าเก่ง การคิดเช่นนั้นเป็นความคิดที่คับแคบและเป็นอุปสรรคต่อการเรียนการสอน เพราะครูจะเชื่อว่าความรู้ของตนเองถูกต้องเสมอ” และสุดท้าย คือการเรียนอย่างมีความสุข โดยไม่ใช้เวลาสอนนานจนผู้เรียนเบื่อและไม่อยากเรียน และเรียนอย่างมีความสุข

การฝึกผู้ไม่รู้ให้รู้ ไม่จำเป็นต้องลงโทษเยี่ยงนตี ต้องสอนแบบไม่บังคับ ไม่เยี่ยงนตี เพราะการเยี่ยงนตีคือโทษเหมือนการทำให้หน้าขุนจะไม่เห็นตัวปลา จิตไม่สงบก็ไม่เกิดปัญญา ครูสามารถสอนได้ด้วยความรักและเมตตา “ครูที่เป็นครูต้องสอนศิษย์ได้ทุกคน จะเลือกรับเฉพาะคนฉลาดเท่านั้นไม่ได้ เพราะถ้าคัดเลือกโดยสอบเข้า เท่ากับปฏิเสธคนอีกจำนวนมากไม่ให้มีโอกาสเรียน แปลว่าสังคมมีการแบ่งแยกและทอดทิ้งคนที่สอบไม่ได้ แล้วเด็กที่สอบคัดเลือกเข้าที่ไหนไม่ได้หรือเด็กที่โง่งนั้นจะเอาไปไว้ที่ไหน ใครจะรับผิดชอบคนเหล่านั้น”

การสอนตามหลักกัลยาณมิตร

1. ปิยะ หรือ ปิโย แปลว่า น่ารัก หมายถึง ครูต้องทำตนให้เป็นคนน่ารักของลูกศิษย์ คือ ต้องเป็นผู้มีเมตตา รักเด็กมากกว่ารักตนเอง มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส ให้ความสนทนสนมแก่ศิษย์เพื่อให้ลูกศิษย์มีความสุขสบายใจ และกล้าที่จะเข้าไปปรึกษาหารือเรื่อง ต่าง ๆ พูดจาอ่อนหวาน เอาใจใส่อบรมสั่งสอนให้ศิษย์เกิดความรู้ และเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกับเด็กได้ตลอดเวลา

2. ครู แปลว่า น้าเคารพ หมายถึง ครูจะต้องดูแลและปกครองศิษย์ให้ศิษย์มีความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้ และรู้สึกปลอดภัย ครูต้องประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างแก่เด็กมีเหตุผล และเป็นคนใจคอหนักแน่นไม่เจ้าอารมณ์ เป็นคนเสมอต้นเสมอปลายในทุก ๆ เรื่อง

3. ภวานิโย แปลว่า น้าเจริญใจ น้ายกย่องในฐานะผู้ทรงคุณ หมายถึง ครูจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง สนใจหาความรู้เพิ่มเติม ทั้งเป็นผู้ที่ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ครูจะต้องฝึกตนให้เชี่ยวชาญในวิชาการและให้มีสมรรถภาพใน การทำงานอยู่เสมอ

4. วัตตา แปลว่า รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ หมายถึง ครูจะต้องรู้จักพูดให้ศิษย์เข้าใจได้ตรงตามเป้าหมายที่วางไว้ สอนในสิ่งที่ถูกต้องไม่บิดเบือนและครูจะต้องรู้จักสอนด้วยความสนุกสนานเหมาะสมกับวัยของผู้เรียนด้วย

5. วจนกขโม แปลว่า อุดหนุนต่อถ้อยคำ หมายถึง ครูต้องพร้อมที่จะรับฟัง คำปรึกษาการซักถาม คำเสนอแนะ และคำวิพากษ์วิจารณ์ได้โดยไม่ฉุนเฉียว และสามารถควบคุมอารมณ์ได้ ปกติเด็กย่อมมีความซุกซนน่ารำคาญ ครูจะรำคาญไม่ได้ ต้องอดทน ต่อสิ่งที่มากระทบ

6. คัมภีรญาณจะ กะถัง กัตตา แปลว่า แกล้งเรื่องลึกล้ำได้ หมายถึง ครูต้องสามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อน ให้เข้าใจได้ด้วย และช่วยให้ศิษย์เรียนรู้ได้อย่างลึกซึ้ง มากขึ้นด้วยรวมทั้งการอธิบายสาระสำคัญต่าง ๆ ของ วิชาได้ถูกต้องแม่นยำ

7. โน จัญฐานะ นิโยชเย แปลว่า ไม่ชักนำในเรื่องเหลวไหล หมายถึง ครูไม่ชักจูงศิษย์ไปในทางที่เสื่อมเสีย ครูไม่ประพฤติชั่วควรละเว้นอบายมุขทั้ง 6 อย่าง ได้แก่ การติดสุราและของมีนเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการละเล่น ติดการพนัน คบคนชั่ว และเกี้ยวกรำนในการทำงาน

สรุปว่า การสอนตามหลักกัลยาณมิตรนั้น เป็นปัจจัยสำคัญในการก่อให้เกิดผู้เรียนมีความรู้ วิธีคิด และการปฏิบัติที่ถูกต้อง และการเป็นผู้สอนที่ดีจะเริ่มต้นที่กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นผู้ชี้แนะในหลักการ และความรู้ที่ถูกต้อง โดยเฉพาะในวัยเริ่มเรียนรู้ การช่วยชี้แนะ บอกกล่าว สั่งสอน แม้จะไม่แสดงออกมาด้วยคำพูด การทำเป็นแบบอย่างในการเป็นผู้ดีในการสอน ก็ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรโดยนัยที่สมบูรณ์ เพราะคำว่ามีตรหรือเพื่อนที่ดีนั้นต้องแนะนำในสิ่งที่ดีงาม และชักชวนกระทำให้สิ่งที่มีประโยชน์

5. สรุป

พุทธบูรณาการการสอนในชั้นเรียนตามหลักกัลยาณมิตร คือ กัลยาณมิตรยอมให้การแนะนำ ชี้แนะ สั่งสอน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามกำลังความสามารถ โดยไม่มีอามิสสินจ้างใดๆ ในการเป็นเครื่องล่อใจ ฉะนั้น ผู้ที่นับว่าเป็นกัลยาณมิตร ต้องมีความเมตตา กรุณา ตั้งตนไว้ในความมีอหิงสา มีใจดี มีความซื่อสัตย์สุจริตเป็นปกตินิสัยตลอดจนอดทนเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ที่จะนำพาศิษย์ไปในทิศทางที่ถูกต้อง ด้วยการพัฒนาจิตให้เกิดสัมมาทิฐิ มีความคิดความเห็นที่ถูกต้อง อันจะนำไปสู่การคิด พูด และทำในสิ่งที่ถูกต้อง

“ครูมิใช่หน้าที่เพียงให้ความรู้ มิใช่เพียงทำหน้าที่เฉพาะในห้องเรียน แต่ครูคือผู้ที่เอาใจใส่ดูแลศิษย์ทุกคน ส่งเสริมให้ศิษย์ได้เรียนตามความสนใจและความถนัด ครูคือผู้ที่ค้นพบศักยภาพผู้เรียน เป็นผู้ที่สามารถชี้แนะแนวทางอนาคต และส่งเสริมให้ศิษย์ก้าวไปในทิศทางที่ควรจะเป็น หน้าที่ครูมิใช่เพียงสอนหนังสือ แต่ครูทำมากกว่านั้น คือ สอนคนให้เป็นคน สอนด้วยความรักความเมตตา” ตามหลักกัลยาณมิตร คือให้ความรักความเมตตาแก่ศิษย์เป็นฐานที่ทำให้เกิดความสบายใจและสร้างความสนิทใจ ชวนให้อยากเข้าไปใกล้ชิดอยากเรียน เป็นที่ปรึกษาที่ดีแก่ศิษย์ เป็นผู้ปฏิบัติได้จริง ทั้งในด้านความคิด ความรู้และการปฏิบัติ ให้คำปรึกษาที่ดี แนะนำ ตักเตือน ชี้แจง ชี้ประเด็นให้เกิดความรู้ ความเข้าใจได้ง่าย อดทนต่อถ้อยคำ ฟังได้ไม่เบื่อ ทั้งในข้อปรึกษา วิพากษ์ วิจารณ์ ข้อเสนอ ถายทอดเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจได้ง่าย และเรียนรู้เรื่องที่ลึกซึ้งได้ ไม่แนะนำชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย แนะนำแต่ทางที่ดีมีประโยชน์ ลักษณะของครูที่ดีนั้นมีมากมายหลายแบบ และการที่จะยอมรับว่า ครูที่ดี

จะต้องมีลักษณะอย่างไรรันั้น ขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของแต่ละบุคคล แต่เมื่อพิจารณาโดยทั่วไปแล้ว ก็สามารถสรุปได้ว่า 1) ต้องมีความรู้ ความสามารถ ต้องหมั่นศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ รู้จักพัฒนาตนเอง หมั่นเติมความรู้ให้ตัวเอง เพื่อจะได้มีความรู้ใหม่มาสอนนักเรียน 2) มีความเมตตา กรุณา ต่อลูกศิษย์ 3) มีความอดทน ไม่ว่าลูกศิษย์จะดื้อแค่ไหน ต้องอดทน ต้องมีเมตตา และต้องคิดอยู่เสมอว่าเด็กก็คือเด็ก และแนะนำสั่งสอนเขาในสิ่งที่ถูกต้องที่ควร 4) ต้องมีคุณธรรมจริยธรรมเป็นแบบอย่างที่ดีของศิษย์ เพราะตัวอย่างที่ดีมีค่ามากกว่าคำสอน

6. บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544, หน้า 220-221.
- ประทีป พิษทองกลาง.(2556). “รูปแบบการปฎิภาสเชิงพุทธตามหลักกัลยาณมิตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช).(2548). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด.กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2540). เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ (คุณธรรมของครูอาจารย์และผู้บริหาร). กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต).(2551). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)..(2549). พุทธวิธีในการสอน.พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พันธุ์รี ป. หลงสมบุญ (รวบรวมและเรียบเรียง). (2546). พจนานุกรม มคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ. (2524). พุทธวิธีในการ. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วิจิต สุรัตน์เรืองชัย และคณะ, (2549). “การศึกษาสภาพและปัญหาการจัดการเรียนการสอนของคณาจารย์มหาวิทยาลัยบูรพา”, วารสารศึกษาศาสตร์, ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 (พฤศจิกายน – มีนาคม 2549) : 116.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.(2540). ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อพัฒนาระบวนการคิด. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสแควร์.

7. คำขอบคุณ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณาอย่างสูงจาก อาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย ที่กรุณาให้คำปรึกษา ตลอดจนปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อย่างเป็นอย่างดี ผู้วิจัยตระหนักถึงความตั้งใจจริงและความทุ่มเทของอาจารย์ ขอขอบพระคุณอย่างสูง ขอขอบคุณ สถาบันวิจัยญาณสังวร ที่สนับสนุนให้การตีพิมพ์บทความวิจัยนี้ลงใน วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและขอขอบพระคุณ วัณ โอสถาน